

Kandidatnummer:

5302

(Hvis besvarelsen skal leveres på navn, skrives navn i stedet for kand.nr.)

FORSIDE

ved besvarelse av hjemmeeksamen, semesteroppgave, rapport, essay osv.

Emnekode:	EX-100
Emnenavn:	Examen Philosophicum
Emneansvarlig (normalt faglærer):	Terje Mesel
Eventuell veileder:	-
Innleveringsfrist/ tidspunkt:	19. mai 2008, kl 14:00
Antall sider inkl. forside	9
Merknader:	

Jeg/vi bekrefter at jeg/vi ikke siterer eller på annen måte bruker andres arbeider uten at dette er oppgitt, og at alle referanser er oppgitt i litteraturlisten.

Ja

Nei

Kopiering av andres tekster eller annen bruk av andres arbeider uten kildehenvisning, kan bli betraktet som fusk.

Gjelder kun gruppeeksamen:

Vi bekrefter at alle i gruppa har bidratt til besvarelsen.

Ja

Nei

Kan besvarelsen brukes til undervisningsformål?

Ja

Nei

Innledning

I denne besvarelsen ser jeg på problemstillingen som en formulering av det deterministiske problem. Dette er et gammelt filosofisk problem som tar for seg menneskets frihet er forenelig med en deterministisk omverden.¹ Jeg skal først gjøre en mer tydelig presisering av hvordan jeg tolker ordlyden i problemstillingen.

Begrepet "frihet" er så sammensatt at det kan forstås på ulike måter, men jeg bruker i det følgende Anfinn Stigens tredelte oppdeling av menneskets frihet. Først: Grunnlaget for å analysere hva det vil si at et menneske er "fritt" får man ved å først splitte begrepet i ytre frihet og indre frihet.² Jeg skal raskt skissere opp denne distinksjonen.

Den indre friheten handler om å ha muligheten til å utvikle og forbedre sine indre karaktertrekk, som klokskap, innsikt eller harmoni.³ Den ytre friheten kan vi forstå som den friheten omgivelsene utenfor oss selv tillater. Mer nøyaktig kan dette være handlingsfrihet, forstått som muligheten til å fritt handle som vi ønsker.⁴ Dette er ikke det samme som å treffe selve valget! Jeg har for eksempel muligheten til å gå til butikken over gaten uten problemer. Muligheten til å gå til butikken er tilstede (ingenting forhindrer meg til å gå dit), men det er ikke sikkert at jeg velger å faktisk gjøre det. Jeg har altså friheten til å utføre handlingen etter jeg foretar valget. Jeg kan imidlertid få innskrenket min handlefrihet hvis jeg for eksempel må vente med å gå over gaten på grunn av passerende biler.

Når jeg gjør selve valget om å gå til butikken (eller ikke) så benytter jeg meg av en tredje form for frihet: viljens frihet. Med fri vilje menes friheten til å foreta et valg mellom ulike muligheter uten noen form for tvang, verken tvang til å velge et handlingsalternativ foran et annet eller tvang til å gjøre et valg overhodet. De tre formene for frihet som Stigen bruker står i et innbyrdes forhold som jeg ikke kommer nærmere inn på her. Det som er viktig i denne korte redegjørelsen er at viljesfriheten er den fremste - primære - formen for frihet, da den står over både den ytre og den indre vilje.⁵

En annen presisering jeg gjør gjelder begrepet "naturlover". Naturlover beskriver en nødvendig sammenheng mellom (natur)fenomener. Denne sammenhengen er universell og regelmessig, dvs at loven er sann i alle tilfeller der den anvendes. Dette i motsetning til en tilfeldig sann generalisering som er bare er sann i et

¹ Tollefsen: 392

² Stigen: 119

³ Stigen: 160

⁴ Stigen: 119-20

⁵ Stigen: 220-22

begrenset område og i et begrenset omfang (eller sagt på en annen måte: "Det er sant der og da").⁶ Den naturloven som jeg hovedsaklig legger til grunn i besvarelsen er årsaksloven (også kalt kausalitetsprinsippet). Ifølge denne har alt som skjer en årsak og alle begivenheter er i sin helhet bestemt av tidligere årsaker. En slik årsakslov ligger derfor til grunn for determinismen.⁷ Jeg kommer til å bruke denne varianten av determinisme og ikke andre varianter som for eksempel guddommelig forsyn.

Med de avklaringer jeg har gjort i problemstillingen omformulerer jeg den slik; "Er det rimelig å anta at mennesket har fri vilje i en verden som synes deterministisk styrt?" Dette er som jeg nevnte innledningsvis det deterministiske problem. Dette metafysiske problemet er i bunn og grunn spørsmålet om det er mulig å forene fri vilje med determinisme. Et filosofisk system der man finner det mulig å forene dette er kompatibilistisk. Det motsatte tilfellet, der fri vilje ikke kan kombineres med en årsaksstyrt verden, kalles inkompatibilistisk.

Determinisme

I besvarelsen foreslår jeg at determinisme og viljens frihet ikke nødvendigvis utelukker hverandre, jeg foreslår at kompatibilisme er mulig. Jeg starter med å se på hvordan determinisme kan forstås og argumenterer for hvorfor vi ikke bør forkaste den. Videre argumenterer jeg for at vi har en fri vilje ved å vise til hvordan Kants filosofi forholder seg til Newtons lover og samtidig rydder plass for viljen.⁸

Jeg skal først se på hvordan en deterministisk verden kan forstås. Som jeg nevnte i innledningen vil man med deterministiske briller se på alt som skjer i verden er på en måte forutbestemt ved at hendelser og handlinger ikke skjer spontant, men de skjer med nødvendighet. Det finner ulike måter hvordan et slikt prinsipp har blitt brukt i filosofien. Én måte å lese determinismen på - den teologiske varianten - finner vi i det religiøse konseptet forsyn. Med forsyn menes at en guddommelig makt griper inn i verden, både i naturen og hos mennesket. Måten dette skjer varierer mellom religioner og kulturer. Et eksempel på forsyn er stoikernes (fatalistiske) determinisme.⁹ En moderat variant av forsyn, influert av stoikerne, er læren om predestinasjon hos Augustin.¹⁰

⁶ Vaags:35-37

⁷ Stigen:27

⁸ Jeg fremhever Newton i besvarelsen, men ønsker med det på ingen måte å overse de gigantene han står på skuldrene til!

⁹ Tollefsen:152

¹⁰ Tollefsen:195 og providence. (2008). Encyclopædia Britannica Online: <http://search.eb.com/eb/article-9109406>

Det finnes flere ulike tolkninger av determinisme, men den jeg legger til grunn er en kausal determinisme: alt som skjer en årsak og alle begivenheter er i sin helhet bestemt av tidligere årsaker og dette skjer i henhold til naturlovene. Bruk av denne tolkningen er i de fleste tilfeller uproblematisk, men problemer oppstår når vi forsøker å finne ut om mennesket opptrer i tråd med en slik determinisme eller ikke. Vil mennesket, som en del av naturen, være totalt underlagt lovmessigheter? Eller kan vi som fornuftsvesener, utstyrt med tenkeevne, frigjøre oss?

En determinist vil påstå at i ytterste konsekvens er alle handlinger, beslutninger og valg som vi foretar oss forårsaket av tidligere årsaker. Vi kan ikke fatte uavhengige beslutninger fordi det valget vi gjør i en situasjon nå vil være fullt begrunnet med årsaker som eksisterte før valget ble tatt. Man kan si at fortidens årsaker alltid vil ha virkning i nåtid. Årsakene forut for valget kan også gjelde fremtidige utsikter, som for eksempel at jeg velger å bytte arbeidsplass fordi jeg forventer/antar at jeg får høyere lønn der. Det trenger ikke finnes en grense for hvor langt tilbake i tid vi kan gå for å finne årsaker, det kan i ytterste konsekvens være snakk om en uendelig lang årsaksrekke der årsaker er virkninger av tidligere årsaker osv. Dette gjør at alle valg vi tar er basert på årsaker som våre motiver, vår karakter, våre verdier, vårt oppvekstmiljø i barndommen, vårt arvemateriale osv. En determinist vil argumentere med at desto bedre man kjenner til disse årsakene, desto lettere kan man forutsi ("beregne") hvilke valg som tas. Alt kan forklares ut fra noe som har hendt tidligere. Og motsatt så vil vanskeligheter med å forutse valgene begrunnes med at man ikke kjenner de bakenforliggende årsakene godt nok.¹¹

Jeg ser det som usannsynlig at man klarer å være bevisst over hele årsakskjeden som ligger bak et valg, det ville være et for omfattende prosjekt med tanke på at det er snakk om en uendelig regress. Jeg avskriver derimot ikke determinisme i spørsmålet om menneskets frihet, men mener at man kan i det minste ha et moderat minimum av erkjennelse av de årsaker som "driver" en til å gjøre et visst valg. Det er ikke vanskelig å tenke seg situasjoner der man velger å handle på en bestemt måte fordi man er så preget av erfaringer fra tilsvarende situasjoner. Det er heller ikke vanskelig å tenke seg avgjørelser som begrunnes med at man var preget av en viss følelse (emosjon) i valgøyeblikket eller at man velger et handlingsalternativ på grunnlag av at man har et visst sett med moralske verdier.

Som jeg kommer tilbake til så mener jeg at selv om jeg støtter til en viss grad av determinisme så innebærer ikke det at jeg avskriver viljesfrihet. Jeg skal starte diskusjonen om viljespørsmålet med å vise hvordan Kants filosofi forholder seg til lovmessighet og samtidig rydder plass for menneskets vilje.

¹¹ Stigen:29-31

forstå verden på to ulike måter som ikke utelukker hverandre.

Immanuel Kant behandler først spørsmålet om den frie vilje i *Kritikk av den rene fornuft* ved å drøfte eksistensen av en fri vilje med dialektisk metode der argument og motargument settes opp mot hverandre. I denne dialektikken har vi å gjøre med en antinomi, dvs. det er en fundamental motsetning mellom to påstander. Kant har flere antinomier i sin transcendentale dialektikk, men det er frihetsantinomien som er den relevante her. Den første påstanden, tesen, er at mennesket besitter en reell og spontan frihet, en fri vilje. Den andre påstanden, antitesen, sier at det ikke finnes en slik frihet, men at alt er årsaksbestemt gjennom naturlover. Tesen er rasjonalismens påstand (friheten kan ikke observeres), mens antitesen er empirismens påstand (slik den fremstilles når empirisk vitenskap forsøker å finne svar i filosofiens metafysikk).¹⁷

"The dynamical antinomies concern conditions heterogeneous with the conditioned, i.e., something supersensible (free causes or necessary beings) as the condition for what is perceived—asserting them (in the theses) or denying them (in the antitheses).[...]The theses may be true of the supersensible world of noumena (though we do not know that they are true), while the antitheses are known to be true of the phenomenal world (from argument in the *Analytic of the Critique*)."¹⁸

Slik jeg har forstått det mener ikke Kant at den ene påstanden er mer riktig enn den andre, men at verden forstås på to måter samtidig: fenomenalt og noumenalt. Den fenomenale betraktningen gir viten om det sansene gir oss, altså empirisk kunnskap. Å se noe på denne måten kaller Kant å se "tingen for meg" ("*Das Ding für mich*"). Poenget til Kant er at dette er også det eneste jeg har mulighet til å vite noe om og jeg derfor ikke kan ha fullstendig sikker viten. Vi kan altså bare ha viten om verden slik den fremstår for oss, vi vil ikke kunne vite noe om tingene i seg selv, "*Das Ding an sich*", i den noumenale verdenen.¹⁹

På samme måte som at jeg ikke kunne vite noe om en stein i seg selv, så kan jeg heller ikke vite noe om "meg i seg selv" og om jeg har en fri vilje. Problemet med denne usikkerheten er at hvis vi ikke kan tenke oss en fri vilje så ville alle menneskelige handlinger fremstå som fullstendig mekanistiske der alt ville nødvendigvis sees på som styrt av en årsakslov, noe som ville få store konsekvenser for etikken. Hvordan kan vi snakke om moralske og umoralske handlinger hvis vi ikke kunne velge mellom handlingsalternativer og ingenting vi gjorde faktisk var noe vi valgte selv? Kant innrømmer at vi ikke har muligheten til å erkjenne at vi har en fri vilje fordi dette frihetskonseptet overskrider (transcenderer) hva som er mulig å sanse. Men mangelen av denne friheten ville gitt helt uakseptable konsekvenser for han så vi kan og må derfor bare anta -

¹⁷ Wiener(red): *Antinomy of pure reason*, bind 1, s. 92-93

¹⁸ Wiener(red): *Antinomy of pure reason*, bind 1, s. 93

¹⁹ Tollefsen:379

Newton

Isaac Newton er kjent for å ha formulert en rekke viktige matematiske lover som blir ansett for å være selve grunnlaget for den moderne vitenskapen. Newtons bevegelseslover har vært spesielt viktige, særlig fordi det var med disse lovene at Newton kunne matematisk forklare Keplers lov.¹² Med formuleringen av bevegelseslovene og gravitasjonsloven kunne Newton levere nådestøtet mot det aristoteliske verdensbildet til fordel for et mekanistisk verdenssyn: med Newton ble universet et guddommelig skapt urverk som (ideelt) kunne forklares med lovmessigheter.

Et viktig poeng er at bevegelseslovene er basert på at årsak følger virkning og at dette skjer med nødvendighet.¹³ Lovene beregner en tilstand ut fra en annen og er på den måten deterministiske.

Hume

David Hume viser hvordan Newtons lover ikke tilfredsstillende den nødvendigheten som man skulle anta de har. Slik jeg forstår Hume så mener han at vi bare kan observere (sanse) en korrelasjon mellom hendelser, men ikke kausalitet. Begrepet om kausalitet er noe hver og en av oss danner i sitt eget hode som et resultat av at vi har en slags psykologisk forventning om at hendelse B nødvendigvis skal etterfølge hendelse A. Hume mener at vi danner oss en vane til å forvente at A forårsaker B. Vi kan ikke ut fra enkelttilfeller slutte oss til (indusere) en allmenn lov, uansett hvor mange enkelttilfeller vi har observert. Vi kan nemlig ikke sanse selve nødvendigheten om at B faktisk etterfølger A og at A forårsaker B. Derfor blir heller ikke Newtons naturlover sikre og nødvendige fordi de er basert på observasjoner og deretter induisert til en lov.¹⁴ At Newton vektla gjentatte observasjoner gjør ingen forskjell for Humes skeptisisme: vi kan observere et hendelsesforløp et utall ganger uten å kunne være helt sikker på at samme virkning vil følge neste gang.

Kant

Immanuel Kant kan ikke akseptere Humes konklusjon om at vi ikke kan snakke om en nødvendighet fordi vi ikke kan sanse det.¹⁵ Lovmessighet kan ikke avskrives. Kant viser med hans filosofi at vi kan (og må) forholde oss til en verden som med nødvendighet er lovmessig, samtidig som mennesket er et selvbestemmende vesen. Kant mener at vår moral blir forankret i menneskets frihet fordi vi står frie til med fornuften å skape de moralske regler som vi bør handle etter.¹⁶ Kant gjør dette mulig ved å vise at vi kan

¹² Tollefsen:313-15

¹³ At det skjer med nødvendighet ligger i selve begrepet "lov".

¹⁴ Tollefsen:363-4

¹⁵ Tollefsen:378

¹⁶ Tollefsen:394

tro - at viljen er fri ved at den eksisterer i den ikke-sansbare verdenen. Denne antagelsen er et av Kants postulater.²⁰

Kant viser på denne måten hvordan vi kan ha (eller antas å ha) en fri vilje uten at vi forkaster at verden i stor grad er påvirket av lovmessigheter. Med troen på frihet kan mennesket kan forholde seg til både naturlige lover og sin egen autonome morallov uten at det oppstår konflikt. Kant takler Humes skeptisme ved å slå fast at enhver begivenhet har en årsak er a priorisk sannhet, altså noe vi kan se på som sant uavhengig av erfaring.

Jeg har tolket Kant slik at han tillater en viss kompatibilitet mellom lovmessighet og frihet.²¹ En handling er deterministisk hvis den er tolket som en del av den fenomenelle verden og hvis tolket som en del av den noumenale verden så er handlingen fri. Én og samme handling kan sees på to måter. Men mennesket i seg selv må vi se på som moralsk fritt.²²

Slik mener jeg at mennesket kan forstås fritt, men som jeg tidligere argumenterte med så mener jeg at vi blir begrenset av omstendigheter og påvirkninger som både ligger innenfor og utenfor oss. Det jeg konkluderer med er at vi faktisk har fri vilje, men kan bruke den bare innenfor en viss ramme av muligheter og begrensinger.

Peter van Inwagen

På den annen side bruker Peter van Inwagen sitt konsekvensargument mot kompatibilisme:

"If determinism is true, then our acts are the consequences of the law of nature and events in the remote past. But it is not up to us what went on before we were born, and neither is it up to us what the laws of nature are. Therefore, the consequences of these things (including our present acts) are not up to us."²³

Det blir utenfor denne besvarelsens rekkevidde hvis jeg skulle gå i detalj, men van Inwagens poeng er at hvis determinismen er sann, så vil vi ikke kunne ha en fri vilje samtidig. Altså ville det, fordi vi ikke kan være ansvarlige for fortid og naturlover, ikke være mulig å si at våre valg er forårsaket av tidligere hendelser. Dette taler mot mitt forslag til svar på det deterministiske problem, men som jeg påpekte så mener jeg at vi

²⁰ Tollefsen:404

²¹ Dette er en tolkning jeg gjør med inspirasjon fra Wood (1983). Slik jeg forstår det tillater Kant en form for kompatibilisme uten at han selv forfekter det selv. "The approach of Immanuel Kant to the free will-determinism problem has reconciliationist aspects in that he wishes to deny neither." (Wiener(red): Free Will and Determinism, bind 2, s. 241)

²² Tollefsen:393

²³ Inwagen:39

bør begrense oss til å snakke om et "moderat minimum av erkjennelse" av bakenforliggende årsaker: det er lettere å anerkjenne visse årsaker enn andre.

Konklusjon

I denne besvarelsen har jeg gått inn for en kompatibilistisme, at fri vilje og determinisme ikke utelukker hverandre. Samtidig har jeg tatt forbehold for at vi ikke bør (eller kan) legge en komplett årsaksrekke til grunn, slik at jeg nok ikke står for en "ekte" determinisme. Jeg har vist hvordan Newtons lover er deterministiske og hvordan Hume stiller determinisme og nødvendighet i tvil. Videre har jeg forsøkt å vise med Kants filosofi hvordan mennesket kan ha en fri vilje og være moralsk frie vesener i en tilsynelatende lovmessig verden. Jeg har kontret mitt syn ved å vise hvordan Peter van Inwagens konsekvensargument taler mot både kompatibilisme og determinisme.

Litteraturliste

Stigen, A. . 1982 . Menneskets frihet . Oslo: Gyldendal

Tollefsen, T., Syse, H., Nicolaisen, R.F. 2006. Tenkere og ideer. Oslo: Gyldendal

Van Inwagen, P . 1983 . An Argument for Incompatibilism. I: Free Will, red. Watson, G., s. 38-57, Oxford: Oxford University Press, 2005

Vaags, R. H. . 2003 .Etikk . Bergen:Fagbokforlaget

Wiener, P (red) . 1973-74 . Dictionary of the History of Ideas . New York: Charles Scribner's Sons (Hentet fra Internett: <http://etext.virginia.edu/DicHist/dict.html> , University of Virginia Library)

Wood, A. W. 1984 . Kant's Compatibilism. I: Kant's Critique of Pure Reason: Critical Essays, red. Kitcher, P., s. 239-263, Lanham: Rowman & Littlefield, 1998